

FILIP TATERKA

BIOGRAFIA EGIPSKIEGO DOSTOJNIKA Z OKRESU STAREGO PAŃSTWA NA PRZYKŁADZIE INSKRYPCJI Z GROBOWCA HER-CHUFA

1. EGIPSKA BIOGRAFIA I JEJ STRUKTURA

Biografia to opowieść o życiu i czynach określonego człowieka. W starożytnym Egipcie tego rodzaju teksty poświęcone były wyłącznie osobom prywatnym lub, mówiąc ściślej, królewskim urzędnikom. Nie istnieje natomiast żadna biografia królewska¹.

Spośród wszystkich rodzajów literackich obecnych w starożytnym Egipcie to właśnie biografia pojawia się najwcześniej, a zarazem występuje najczęściej. Najstarsze teksty biograficzne pochodzą z czasów IV dynastii, najmłodsze zaś – z czasów grecko-rzymskich². Rodzaj biograficzny jest więc charakterystyczny dla całej kultury egipskiej, we wszystkich jej okresach.

Pierwszym tekstem zawierającym elementy biograficzne jest inskrypcja w grobowcu Meczena w Sakkarze³, datowana na czasy przełomu III i IV dynastii. Tekst

¹ M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Autobiographies Chiefly of the Middle Kingdom. A Study and an Anthology*, Göttingen 1988, 5.

² B. van der Valle, „Biographie”, w: *LÄ I* (1975), kol. 815.

³ K. Sethe, *Urkunden des ägyptischen Altertums I: Urkunden des Alten Reiches*, Leipzig 1933, 1,14–7,6 (dalej cyt. jako *Urk.* I).

ten poświęcony jest jednak głównie sprawom administracyjno-ekonomicznym⁴, nie zaś życiu samego Meczena⁵. Pierwsza prawdziwa narracja poświadczona jest w grobowcu Debehena⁶, który opisuje wykonanie swego grobowca, co było możliwe dzięki łasce, jaką urzędnik cieszył się w oczach króla Men-kau-Ra z IV dynastii⁷. Dłuższe teksty biograficzne pojawiają się natomiast w czasach V dynastii.

W okresie Starego Państwa biografie pojawiają się wyłącznie w kontekście funeralnym, zdobiąc ściany kaplic ofiarnych w grobowcach dostojników. Jedynym wyjątkiem jest skalne *graffiti* Anu-su, żyjącego w czasach VI dynastii, wykonane w czasie wyprawy do kamieniołomów⁸. Początkowo inskrypcje biograficzne zdobią wyłącznie ściany grobowców znajdujących się na terenie nekropoli memfickiej, a więc w pobliżu pierwszej stolicy Egiptu. W czasach VI dynastii pojawiają się one także w grobowcach na nekropolach prowincjonalnych, jak Abydos czy Qubbet el-Hawa⁹. Fakt ten łączy się niekiedy z osłabieniem władzy faraona kosztem rosnącego znaczenia lokalnych naczelników prowincji (nomarchów). Nowsze badania pokazują jednak, że pogląd ten jest nieuzasadniony – wydaje się, iż pojawienie się biografii w grobowcach prowincjonalnych łączyć należy raczej z rozwojem administracji państwowej oraz wzmocnieniem władzy króla nad obszarami oddalonymi od stolicy¹⁰.

W późniejszych okresach inskrypcje biograficzne mogły być wykuwane również na stelach i posągach należących do dostojników. Wielu urzędników pozostawiło także krótkie inskrypcje biograficzne w formie *graffiti* na szlakach wypraw wojskowych i handlowych oraz ekspedycji do kopalń i kamieniołomów, w których uczestniczyli lub którymi kierowali¹¹.

⁴ N. Strudwick, *Texts from the Pyramid Age*, Atlanta 2005, 43.

⁵ Mimo to, jak wykazał M. Baud „The Birth of Biography in Ancient Egypt: Text Format and Content in the IV dynasty”, w: *Texte und Denkmäler des ägyptischen Alten Reiches* (Thesaurus Linguae Aegyptiae 3), red. S.J. Seidlmayer, Berlin 2005, 91-124, można go uznać za prawdziwą egipską biografie.

⁶ *Urk. I*, 18,8-21,15.

⁷ Warto jednak zaznaczyć, iż N. Kloth, *Die (auto-) biographischen Inschriften des ägyptischen Alten Reiches: Untersuchung zu Phraseologie und Entwicklung* (BSAK 8), Hamburg 2002, 38-39, kwestionuje tradycyjne datowanie biografii Debehena na czasy IV dynastii. Jej zdaniem grobowiec Debehena należałoby datować raczej na połowę V dynastii.

⁸ *Graffito* to odnalezione zostało w Bir Mueilha (Wadi Umm Hoda) na Pustyni Wschodniej; R.D. Rothe, G. Rapp Jr., William K. Miller, „New Hieroglyphic Evidence for Pharaonic Activity in the Eastern Desert of Egypt”, *Journal of the American Research Center in Egypt* 33 (1996), 97-98; H. Goedicke, „Epigraphic Comments on Inscriptions from the Eastern Desert”, *Göttinger Miszellen* 159 (1997), 63; E. Eichler, „Neue Expeditioninschriften aus der Ostwüste Oberägyptens”, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo* 54 (1998), 263-266 oraz pl. 34d.

⁹ Kloth, *Die (auto-) biographischen Inschriften*, 221-223.

¹⁰ Strudwick, *Texts*, 44.

¹¹ Van der Valle, „Biographie”, kol. 815.

Głównym celem biografii jest przedstawienie i upamiętnienie osoby, o której dzieło opowiada. Wydaje się, że biografie zostały wymyślone po to, aby przywołać te zalety zmarłego, których nie dało się przedstawić w sztuce figuralnej¹². Prezentując wszystkie swe zasługi, zmarły pragnął wywrzeć głębokie wrażenie na potencjalnych osobach odwiedzających jego grobowiec, co miało zachęcić ich do wyrecytowania formuły ofiarnej, zapewniającej zmarłemu pożywienie, a tym samym przetrwanie w zaświatach.

Większość biografii została napisana w pierwszej osobie liczby pojedynczej, przez co często określa się je mianem autobiografii¹³. Należy jednak podkreślić, że używanie tego terminu w odniesieniu do tekstów egipskich budzi pewne zastrzeżenia. Nie ma bowiem żadnej pewności, że tekst biograficzny napisany w pierwszej osobie został ułożony przez samego właściciela grobowca. Wręcz przeciwnie, biografie zwykle pisane były na zamówienie przez zawodowych pisarzy i to według określonych reguł, o czym świadczy fakt, że niektóre ustępy powtarzają się w wielu biografiach w niemal identycznej formie¹⁴.

Niektóre biografie spisane zostały także w trzeciej osobie liczby pojedynczej¹⁵; istnieje również jeden znany przypadek biografii napisanej w drugiej osobie liczby pojedynczej¹⁶.

Egipskie biografie pisane były według pewnego schematu, dzieląc się na określone części, z których każda spełniać miała nieco inną funkcję. Należy jednak zaznaczyć, że długość, kolejność oraz liczba poszczególnych elementów mogą się różnić w zależności takich czynników, jak okres historyczny, lokalizacja grobowca czy też przestrzeń dostępna dla wykucia inskrypcji.

Teksty biograficzne zaczynają się zwykle wyliczeniem tytułów właściciela grobowca oraz podaniem jego imienia¹⁷. Jeśli tekst napisany jest w pierwszej osobie liczby pojedynczej, lista tytułów zakończona jest wyrażeniem *dd.f* (znaczącym tyle, co „on mówi”), które wprowadza mowę niezależ-

¹² M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature I: The Old and Middle Kingdoms*, Berkeley – Los Angeles – London 1975, 4; Strudwick, *Texts*, 42.

¹³ Van der Valle, „Biographie”, kol. 816.

¹⁴ Kloth, *Die (auto-) biographische Inschriften*, 257-260; Strudwick, *Texts*, 44-45.

¹⁵ Najślawniejszymi biografiami spisanymi w trzeciej osobie liczby pojedynczej są biografie Meczena z czasów IV dynastii oraz Ptah-szepsesa z czasów V dynastii (*Urk.* I, 51,5-53,14; P. Dorman, „The Biographical Inscription of Ptahshepses from Saqqara: A Newly Identified Fragment”, *JEA* 88 [2002], 95-110).

¹⁶ Pochodzi on z jednego z grobów w Asjut z czasów Pierwszego Okresu Przejściowego; H. Brunner, *Die Texte aus den Gräbern der Herakleopolitenzeit von Siut mit Übersetzung und Erläuterungen* (ÄF 5), Glückstadt – Hamburg – New York 1937, 30, przyp. 1 oraz 52-63.

¹⁷ Imię było dla Egipcjan jednym z fundamentalnych elementów istoty ludzkiej, nadawało ono bowiem danej istocie określoną tożsamość, co pozwalało odróżnić ją od innych bytów tego rodzaju; P. Vernus, „Name”, w: *LÄ IV* (1982), kol. 320-326.

ną¹⁸. Lista tytułów ma za zadanie wywołać wrażenie na potencjalnych osobach odwiedzających grobowiec. Duża liczba tytułów i godności świadczy bowiem o zaufaniu i łasce, jaką dany urzędnik cieszył się w oczach króla, jednocześnie podkreślając jego wyjątkowe zdolności i umiejętności.

Egipskie tytuły urzędnicze sprawiają jednak niezwykłą trudność współczesnym badaczom. Nie wiadomo bowiem, które z nich wiązały się z realnie sprawowaną władzą, a które były jedynie zaszczytną oznaką godności. Bardzo trudno ustalić także zakres kompetencji związanych z poszczególnymi tytułami. Egipski urzędnik, przedstawiając swe czyny, nigdy nie precyzował bowiem, który urząd dawał mu prawo do lub też wymagał od niego podjęcia danej czynności. Problem komplikuje także fakt, iż niektóre zadania urzędnik egipski mógł wykonywać na wyraźne polecenie króla, który darzył go zaufaniem, choć nie należało to do obowiązków wynikających z jego funkcji¹⁹. Istnieje również możliwość, że uzyskanie wyższej godności w hierarchii urzędniczej wiązało się z utratą godności niższej, zmarły wymieniał jednak w biografii wszystkie tytuły, jakie udało mu się zdobyć w trakcie całego życia.

Niekiedy po wyliczeniu tytułów następuje także opis przygotowania samego grobowca, zawierający zapewnienie właściciela, że miejsce jego ostatecznego spoczynku zostało wykonane w nowym, niezajętym przez nikogo innego miejscu, a wszystkie osoby odpowiedzialne za tę pracę otrzymały sowite wynagrodzenie²⁰. Jednocześnie zmarły ostrzegał wszystkich, którzy mogliby zniszczyć lub zbezczeszczyć grobowiec, nakładając na nich mniej lub bardziej wymyślną klątwę²¹. W ten

¹⁸ Kloth, *Die (auto-) biographische Inschriften*, 52-54.

¹⁹ Warto w tym miejscu przytoczyć słowa dostojnika Heziego, żyjącego w czasach króla Dżed-ka-Ra Izeziego z V dynastii, które wyryte zostały na ścianie jego grobowca w Sakkarze: „Jego Majestat pytał mnie (o) radę z powodu mojej zaradności pośród dostojników, chociaż byłem (jedynie) sędzią (*z3b*) (i) inspektorem pisarzy (*shd zħ3.w*), ponieważ znał Jego Majestat imię moje, które wyróżniało się (bardziej) niż (imię) jakiegokolwiek sługi”; tłumaczenie na podstawie D.P. Silverman, „The Threat-Formula and Biographical Text in the Tomb of Hezi at Saqqara”, *Journal of the American Research Center in Egypt* 37 (2000), 4, fig. 3a-b.

²⁰ Ponieważ element ten nie występuje w biografii Her-chufa, jako przykład mogą posłużyć fragmenty biografii Hetep-her-Acheta żyjącego w czasach V dynastii, który mówi: „Wykonałem grobowiec ten z mojej prawowitej własności (i) nigdy (nie) zagarnąłem (dla siebie żadnej) rzeczy jakiegokolwiek człowieka. Co do wszystkich ludzi, którzy wykonywali dla mnie tę rzecz, wykonali (ją) wielbiąc boga z tego powodu bardzo mocno. Wykonali to za chleb, za piwo, za szaty, za oliwę (i) za zboże z Deltę w wielkiej ilości. Nigdy nie uczyniłem jakiegokolwiek rzeczy (złej) z pomocą siły (przeciw) jakiemukolwiek człowiekowi” (*Urk.* I, 50,1-8). W innym zaś miejscu dodaje: „Wykonałem grobowiec ten na zachodnim brzegu w miejscu czystym, w którym nie było grobowca żadnego człowieka, aby chronić tego, który odszedł do *ka* swego (tj. tego, który umarł)” (tamże, 50,13-15).

²¹ Na temat tego rodzaju tekstów zob. D. Czerwik, „The Magical or Legal Punishment for Violators of the Private Old Kingdom Tomb Inscriptions”, w: *Proceedings of the First Central*

sposób zmarły zapewniał sobie spokojne życie w zaświatach, będąc wolnym od wszelkich ewentualnych roszczeń ze strony niezadowolonych robotników oraz od wszystkich potencjalnych złoczyńców²².

W tym miejscu zaczyna się właściwa biografia, która składa się z dwóch wyraźnie oddzielonych części: biografii „idealnej” i biografii „zawodowej”²³.

Biografia „idealna” ukazuje cnoty zmarłego. Właściciel grobowca przedstawia samego siebie jako uczciwego, prawego i kompetentnego urzędnika, wzorowego syna i męża – po prostu dobrego człowieka. Używa przy tym typowych i konwencjonalnych fraz, charakterystycznych dla wielu egipskich biografii²⁴. Biografia „idealna”, w której zatracą się indywidualność przedstawianego w niej urzędnika, ma pokazać, że zmarły miał te cechy, które powszechnie uznawane były za wzorowe. W ten sposób portret zmarłego z biografii „idealnej” przypomina ideał mędrca i urzędnika z egipskich tekstów dydaktycznych. Ta część biografii podkreśla zatem zdolność do życia w społeczeństwie, we wspólnocie i harmonii z innymi ludźmi. Tego rodzaju harmonijne współzycie starożytni Egipcjanie określali słowem *Ma'at* (*m3'.t*)²⁵. Biografia „idealna” podkreśla zarazem konieczność solidarności wertykalnej,

European Conference of Young Egyptologists: Egypt 1999 perspectives of research, Warsaw 7-9 June 1999 (WES 3), Warsaw 2001, 21-24.

²² J. Assmann, *Maât, l'Égypte pharaonique et l'idée de justice sociale*, Paris 1989, 60-62.

²³ Kloth, *Die (auto-) biographischen Inschriften*, 227-248.

²⁴ Niekiedy uważa się, że ta część egipskiej biografii pisana była w mowie wiązanej; Strudwick, *Texts*, 19-20. Zasady egipskiej metryki zostały po raz pierwszy zaproponowane przez Gerharda Fechta w licznych publikacjach poświęconych tym zagadnieniom; G. Fecht, „Die Wiedergewinnung der altägyptischen Verknüpfung”, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo* 19 (1963), 54-96; tenże, „Die Form der altägyptischen Literatur. Metrische und stilistische Analyse”, *ZÄS* 91 (1964), 11-63; tenże, *Literarische Zeugnisse zur „Persönlichen Frömmigkeit” in Ägypten: Analyse der Beispiele aus den ramessidischen Schulpapyri* (AHAW Phil.-Hist. Klasse 1), Heidelberg 1965; tenże, „Die Form der altägyptischen Literatur. Metrische und stilistische Analyse”, *ZÄS* 92 (1966), 10-32; tenże, „The Structural Principle of Ancient Egyptian Elevated Language”, w: *Verse in Ancient Near Eastern Prose* (AOAT 42), red. J.C. de Moor, W.G.E. Watson, Kevelaer – Neukirchen – Vlyun 1993, 69-94. Ten sam badacz proponował nawet schemat metryczny dla całej biografii Her-chufa w: „Die Berichte des *Hrw-hwj.f* über seine drei Reisen nach *izm*”, w: *Festschrift Elmar Edel: 12. März 1979* (ÄAT 1), red. M. Görg, E. Pusch, Bamberg 1979, 105-134. Niektóre hipotezy Fechta zostały jednak zakwestionowane przez innych badaczy, por. M. Lichtheim, „Have the Principles of Ancient Egyptian Metrics Been Discovered?”, *Journal of the American Research Center in Egypt* 9 (1971-1972), 103-110; J.L. Foster, „The Shipwrecked Sailor»: Prose or Verse?”, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 15 (1988), 69-109. Warto zaznaczyć, że podstawową trudność w rozważaniach nad egipskim systemem metrycznym stanowi fakt, iż w zapisie języka egipskiego nie stosowano wokalizacji. Dlatego też, ponieważ zasady egipskiej metryki nie zostały, jak dotąd, definitywnie ustalone, w niniejszym przekładzie zrezygnowano z prób oddawania jakiegokolwiek części tekstu w mowie wiązanej.

²⁵ Egipskie słowo *m3'.t* oznacza kosmiczny porządek ustanowiony przez Ra w momencie stworzenia świata, którego odzwierciedleniem był ład społeczny i polityczny w państwie egipskim. Była to również indywidualna zasada postępowania etycznego, według której sądzone były ludzkie

w której silni troszczą się o słabych, a bogaci – o biednych. Nie chodzi tu jednak o całkowite zniesienie społecznych nierówności, lecz o złagodzenie jej efektów²⁶. Zgodne i solidarne współzycie w społeczeństwie było życiem zgodnym z *Ma'at*, co dla Egipcjan było najwyższą wartością²⁷.

Po biografii „idealnej” następuje część „zawodowa”, w której zmarły przedstawia najważniejsze wydarzenia z czasu sprawowania przez niego rozmaitych urzędów. Czyni to jednak w sposób oficjalny i wolny od emocji. Ta część biografii jest zwykle najbardziej interesująca dla badaczy, gdyż jest ona wspaniałym źródłem informacji o sposobach zarządzania krajem, wyprawach wojennych i handlowych czy innych niezwykłych wydarzeniach. Długość tej części zależy zwykle od znaczenia danego urzędnika. Szczególnie zasłużeni dostojnicy mogli również otrzymać pozwolenie wykucia na ścianach swego grobowca tekstu listu, który otrzymali od samego króla²⁸. Chociaż, jak wspomniano wyżej, inskrypcje biograficzne układane były przez zawodowych pisarzy, to wydaje się, że właściciel grobowca musiał w jakiś sposób uczestniczyć w tworzeniu tej partii tekstu; tylko on bowiem mógł poinstruować pisarzy, które epizody z jego urzędniczej kariery winni oni umieścić w jego biografii. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że egipscy urzędnicy niezwykle rzadko wspominają o szczegółach ze swego prywatnego życia. Utwór ten bowiem jest biografią królewskiego urzędnika, a nie zapisem życia, ani tym bardziej osobistych wspomnień danego człowieka. Z egipskiego punktu widzenia liczyły się tylko czyny w służbie króla, gdyż to dzięki nim można było na trwałe zapisać się w ludzkiej pamięci i zapewnić sobie życie w zaświatach.

Głównym zadaniem biografii „zawodowej”, w przeciwieństwie do biografii „idealnej”, jest jednak przedstawienie indywidualnych zalet zmarłego. O ile w biografii „idealnej” zmarły podkreślał zgodność swego postępowania z obowiązującym ideałem społecznym, o tyle w części „zawodowej” uwypukla

czyny. Wszystkie aspekty *my't* omawia J. Assmann, *Ma'at. Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*, wyd. 2, München 1995.

²⁶ Assmann, *Ma'at*, 64.

²⁷ M. Lichtheim, *Maat in Egyptian Autobiographies and Related Studies* (OBO 120), Freiburg – Göttingen 1992, 9-101. Por. także tejże, *Moral Values in Ancient Egypt* (OBO 155), Fribourg – Göttingen 1997, 77-88.

²⁸ Z czasów Starego Państwa znane są cztery tego rodzaju listy: dwa w grobowcu Senedjem-iba, zwanego Inti (*Urk. I*, 60,14-61,14 oraz 62,14-63,9, por. także E. Brovarski, *The Senedjemib Complex, Part I: The Mastabas of Senedjemib Inti [G 2370], Khnumenti [G 2374], and Senedjemib Mehi [G 2378]* [Giza Mastabas 7], Boston 2000, 92-94 oraz 96-101) oraz po jednym w grobowcach Ra-szpesesa (*Urk. I*, 179,12-180,10) oraz Her-chufa (tamże, 128,3-131,7). Dwaj pierwsi żyli w czasach Dżed-ka-Ra Izeziego z V dynastii, ten ostatni zaś – w czasach VI dynastii. Analizę królewskich listów znanych z grobowców urzędników Starego Państwa przeprowadza E. Eichler, „Untersuchungen zu den Königsbriefen des Alten Reiches”, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 18 (1991), 141-172.

te cechy, które wyróżniają go spośród innych zmarłych²⁹. Oba warunki są niezbędne do osiągnięcia statusu *imachu* (*jm3hw*) – błogosławionego, czcigodnego zmarłego, który utrwalił się w ludzkiej pamięci, dzięki czemu będzie mógł wieść spokojne życie w zaświatach, będąc pewnym, że nie ustaną składane mu ofiary.

Od czasów V dynastii do biografii często włączany był również tak zwany apel do żyjących, w którym zmarły zwraca się wprost albo do wszystkich ludzi odwiedzających jego grobowiec, prosząc ich o wyrecytowanie formuły ofiarnej oraz wymówienie jego imienia, co zapewniało mu dalsze bytowanie w zaświatach³⁰, albo do ludzi sprawujących posługę w jego kulcie grobowym, prosząc ich o właściwe wypełnianie swych obowiązków³¹. Do biografii często włączano również samą formułę ofiarną, w której wylicza się rozmaite produkty przeznaczone dla zmarłego. Zgodnie z wierzeniami egipskimi wyrecytowanie formuły ofiarnej powodowało materializację wymienionych w niej produktów, co zapewniało zmarłemu stały dostęp do pożywienia i innych dóbr w życiu pozagrobowym. Apel do żyjących oraz formuła ofiarna następują zwykle po wyliczeniu tytułów, a przed właściwą biografią, choć niekiedy stosowano także inne rozwiązania kompozycyjne.

2. BIOGRAFIA HER-CHUFA I JEJ ZNACZENIE

Biografia Her-chufa, urzędnika egipskiego żyjącego w czasach VI dynastii (ok. 2345–2181 przed Chr.)³², jest jednym z najsłynniejszych egipskich dzieł tego

²⁹ Assmann, *Mâat*, 66.

³⁰ Wymówienie imienia zapewniało bytowanie w zaświatach, ponieważ, jak wspomniano wyżej, to właśnie ten element pozwalał odróżnić danego człowieka od innych istot ludzkich. Utrata imienia oznaczałaby zatracenie własnej podmiotowości i tożsamości, a tym samym rozpląnięcie się w nicości i niebycie. Z tej przyczyny w inskrypcjach egipskich często znaleźć można zachęty do tego, aby „utrwalać” (*mn*), „wzywać” (*njs*), „ugruntować” (*sw3h*), „utwierdzić” (*srwq*), „upamiętnić” (*sh3*), „rozgłosić” (*dm*) czy prostu „wymówić” (*dd*) imię zmarłego; Vernus, „Name”, kol. 321; tenże, *Athribis. Textes et documents relatifs à la géographie, aux cultes, et à l'histoire d'une ville du Delta égyptien à l'Époque Pharaonique* (BdE 74), Le Caire 1978, 204-205.

³¹ J. Sainte Fare Garnot, *L'appel aux vivants dans les textes funéraires égyptiens des origines à la fin de l'Ancien Empire*, Le Caire 1938, 92-99. Na temat apelu do żyjących por. także Ch. Müller, „Anruf an Lebende”, w: *L'Ä* (1975), kol. I 293-298; Lichtheim, *Maat in Egyptian Autobiographies*, 155-190.

³² Daty bezwzględne za I. Shaw, „Chronology”, w: *Oxford History of Ancient Egypt*, red. I. Shaw, wyd. 2, Oxford – New York 2003, 482. Należy jednak pamiętać, że wszystkie daty sprzed Okresu Późnego pozostają niepewne.

gatunku. Wraz z biografią Uniego³³, również żyjącego w czasach VI dynastii, jest ona jedną z najczęściej tłumaczonych i cytowanych egipskich inskrypcji biograficznych. Wynika to, z jednej strony, z faktu, że jest ona jedną z dłuższych i lepiej zachowanych biografii, z drugiej zaś strony – że przechowała sporo niezwykle interesujących szczegółów, bezcennych dla badań nad okresem Starego Państwa.

Her-chuf pochowany został na nekropoli w Qubbet el-Hawa na zachodnim brzegu Nilu w pobliżu Elefantyny³⁴. Inskrypcja biograficzna, stanowiąca przedmiot niniejszego artykułu, została wykuta na fasadzie grobowca dostojnika. Dzieli się ona na trzy części. Nad wejściem do grobowca w poziomych rzędach zwróconych w prawo hieroglifów zapisano formuły ofiarne, biografię „idealną”, apel do żywych oraz klątwę. Na lewo od wejścia znajduje się opis wypraw do kraju Iam, zapisany w poziomych rzędach zwróconych w prawo znaków hieroglificznych, którego dalszy ciąg znajduje się na prawo od wejścia. Tym razem jednak zapisano go w pionowych kolumnach ze znakami hieroglificznymi zwróconymi w lewo. Na prawo od tego miejsca wykuto także tekst listu Pepiego II do Her-chufa. Formułę wprowadzającą listu zapisano w dwóch poziomych rzędach, natomiast tekst właściwy – w pionowych kolumnach; w obu przypadkach znaki hieroglificzne zwrócone są w prawo.

Kariera Her-chufa przypada na czasy środkowej VI dynastii, służył on bowiem synom i następcom Meri-Ra Pepiego I – Mer-en-Ra Nemti-em-safowi i Nefer-ka-Ra Pepiemu II. Głównym zadaniem Her-chufa było sprawowanie zarządu nad pierwszym nomem górnoegipskim³⁵, który to urząd odziedziczył on po swoim ojcu, Irim. Her-chuf, podobnie jak przed nim Uni, pełnił urząd nadzorcy Południa, co czyniło z niego zwierzchnika całego Górnego Egiptu. Sprawował on również funkcję nadzorcy karawan, pozwalającą mu przewodniczyć ekspedycjom handlowym do Nubii, organizowanym w imieniu faraona.

W swej biografii Her-chuf wspomina o trzech wyprawach do kraju Iam³⁶ zorganizowanych z rozkazu króla Mer-en-Ra oraz o jednej, która odbyła się już

³³ Biografia Uniego jest, jak do tej pory, jedyną egipską biografią, która została w całości przetłumaczona na język polski (T. Andrzejewski, *Opowiadania egipskie*, Warszawa 1958, 59–68). Na temat biografii Uniego zob. P. Piacentini, *L'autobiografia di Uni, principe e governatore dell'alto Egitto*, Pisa 1990.

³⁴ B. Porter, R. Moss, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings V: Upper Egypt: Sites (Deir Rifa to Aswân, Excluding Thebes and the Temples of Abydos, Dendera, Esna, Edfu, Kôm Ombo and Philae)*, wyd. 2, Oxford 1962, 237.

³⁵ Starożytny Egipt dzielił się na prowincje, które Egipcjanie nazywali *sepat* (*sp3t*), a Grecy – *nomami*. Ich liczba zmieniała się w różnych okresach, choć w tradycyjnym modelu istniały 42 nomy, z czego 22 w Górnym i 20 w Dolnym Egipcie. Pierwszym nomem górnoegipskim była prowincja Ta Seti ze stolicą w Abu (Elefantyna); W. Helck, „Gaeue”, w: *LÄ II* (1977) kol. 385–386.

³⁶ Kraj Iam znany jest także z innych dokumentów z czasów VI dynastii. Źródłami tymi są: biografia Uniego (*Urk.* I, 101,14 oraz 109,1); dekret Pepiego I z Dahszur (tamże, 209,16),

w czasach jego następcy. Pierwsza, w której brał udział także ojciec Her-chufa, Iri, trwała, zgodnie ze słowami dostojnika, siedem miesięcy. Nie podaje on jednak żadnych dodatkowych szczegółów na jej temat.

Trzema kolejnymi wyprawami Her-chuf dowodził już samodzielnie. Choćaż wyprawy do Iam miały na celu raczej pokojową penetrację terenów położonych na południe od Egiptu i nawiązanie stosunków handlowych z miejscowymi ludami, Her-chuf zmuszony był niekiedy interweniować bardziej zdecydowanie (być może nawet z użyciem siły), w celu załagodzenia sporów między miejscowymi plemionami, o czym informuje relacja z trzeciej wyprawy do Iam. Celem żadnej z czterech wypraw nie był jednak podbój obszaru leżącego na południe od Egiptu – pierwsze wyprawy militarne do Nubii zaświadczone są bowiem dopiero w okresie Średniego Państwa³⁷.

Dokładna lokalizacja kraju Iam pozostaje przedmiotem sporów; pewne jest tylko to, że znajdował się on na południe od I katarakty Nilu³⁸. Choć Her-chuf

inskrpcja z posążku magicznego (JE 88146 A) odnalezionego w Gizie (J. Yoyotte, „Pour une localisation du pays de Iam”, *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 52 [1953] 173, przyp. 1), stela CG 1638 (L. Borchardt, *Denkmäler des Alten Reiches [ausser den Statuen] II*, Le Caire 1964 [CGC n°s 1295-1808], 103), inskrypcje Sabniego i Mechu z Tomas (E. Edel, „Zwei neue Felsinschriften aus Tumäs mit nubischen Ländernamen”, *ZÄS* 97 [1971], 54-55 oraz fig. 1-3) oraz inskrypcja Mechu z Qubbet el-Hawa (K.J. Seyfried, „Qubbet el-Hawa: Stand und Perspektiven der Bearbeitung”, w: *Texte und Denkmäler des ägyptischen Alten Reiches [Thesaurus linguae aegyptiae 3]*, red. S.J. Seidlmayer, Berlin 2005, 309-334). W późniejszych czasach nazwa ta całkowicie znika z egipskich źródeł, jeśli nie liczyć wzmianki o kraju Iam na steli z 18. roku panowania Senusereta I z XII dynastii; H.S. Smith, *The Fortress of Buben. The Inscriptions*, London 1976, 39-40 oraz niedawno odkrytej inskrypcji z czasów Neb-hepet-Ra Mentuhotepa II z XI dynastii, o której będzie mowa niżej. K.H. Priese, „*rm* und *'3m*, das Lande Irame. Ein Beitrag zur Topografie des Sudan in Altertum”, *Altorientalische Forschungen* 1 (1974), 7-41 sugerował jednak, iż Iam znany ze źródeł staropaństwowych należy identyfikować z krajem Irem, znanym z dokumentów z czasów Nowego Państwa. Na temat tego ostatniego zob. D. O'Connor, „The Location of Irem”, *JEA* 73 (1987), 99-136.

³⁷ Efektem tych wypraw było całkowite włączenie Dolnej Nubii do Egiptu w czasach XII dynastii połączone ze wzniesieniem zespołu fortec w tym regionie. Na ten temat zob. C. Obsomer, *Sesostris Ier. Étude chronologique et historique du règne* (Connaissance de l'Égypte ancienne 5), Bruxelles 1995, 237-359; P. Tallet, *Sesostris III et la fin de la XIIe dynastie*, Paris 2005, 31-75.

³⁸ Różne hipotezy na temat lokalizacji kraju Iam przedstawiają: A.H. Gardiner, *Ancient Egyptian Onomastica I*, Oxford 1947, 74*-76* (Iam znajdował się między I a II kataraktą Nilu); E. Edel, „Inschriften des Alten Reiches V. Die Reiseberichte des *Hrw-Hwjjf*”, w: *Ägyptologische Studien*, red. O. Firchow, Berlin 1955, 62-68; tenże, „Inschriften des Alten Reiches XI. Nachträge zu den Reiseberichten des *Hrw-Hwjjf*”, *ZÄS* 85 (1960), 18-23; tenże, „Die Ländernamen Unternubiens und die Ausbreitung der C-Gruppe nach den Reiseberichten des *Hrw-Hwjjf*”, *Orientalia* 36 (1967), 153-158; B.G. Trigger, *Nubia under Pharaohs*, London 1976, 57; B.J. Kemp, „Old Kingdom, Middle Kingdom and Second Intermediate Period, c. 2686-1552”, w: B.J. Trigger, B.J. Kemp, D. O'Connor, A.B. Lloyd, *Ancient Egypt. A Social History*, Cambridge 1983, 129

podaje dużą liczbę toponimów, niektóre z nich zaświadczone są tylko w jego biografii³⁹, nie ułatwia to więc w żaden sposób dokładnej lokalizacji Iam. Warto również zaznaczyć, że niektóre toponimy mogły zmieniać swoje znaczenie w różnych okresach. Dla przykładu wspomniana przez Her-chufa Uauat w okresie VI dynastii zdaje się oznaczać terytorium jednego z plemion zamieszkujących Dolną Nubię, by z czasem stać się określeniem całego obszaru między I a II kataraktą Nilu⁴⁰.

Najsłynniejszym elementem biografii Her-chufa jest jednak list, który dostojnik otrzymał od małoletniego władcy Pepiego II. W piśmie tym wspomina się o tym, że z czwartej wyprawy do Iam, zorganizowanej z rozkazu tego władcy, Her-chufowi udało się sprowadzić Pigmeja. Ludzie niskiego wzrostu cieszyli się w Egipcie dużym poważaniem, o czym świadczy kariera, jaką w czasach IV dynastii zrobił karzeł Seneb⁴¹, znany z rzeźby przedstawiającej go w towarzystwie

(Iam w Górnej Nubii); Yoyotte, „Pour une localisation”, 173-178 („Iam” to egipska nazwa Oazy Dunkul, położonej na południowy zachód od Asuanu); D. Dixon, „The Land of Yam”, *JEA* 44 (1958), 49-55 (Iam nie mógł znajdować się na południe od 22. równoleżnika północnego, mógł jednak leżeć w Dolinie Nilu lub w regionie pustynnym); J. Vercoutter, „Le pays Irem et la pénétration égyptienne en Afrique (stèle Saï S. 579)”, w: *Livre du centenaire 1880-1980* (MIFA0 104), red. J. Vercoutter, Le Caire 1980, 171-174 (Iam położony był na zachód od Górnej Nubii); H. Goedicke, „Harkhuf’s Travels”, *JNES* 40 (1981), 1-20 (Iam to nazwa Pustyni Zachodniej i oaz na niej położonych); D. O’Connor, „The Locations of Yam and Kush and Their Historical Implications”, *Journal of the American Research Center in Egypt* 23 (1986), 27-35 (Iam znajdował się w regionie Szandi pomiędzy Nilem Białym a Błękitnym). Zupełnie niedawno w Ĝebel Uweinat, leżącym na styku granic Egiptu, Libii i Sudanu, odkryto inskrypcję z czasów Neb-hepet-Ra Mentuhotepe II z XI dynastii, wymieniającą kraj Iam oraz nieznaną z innych źródeł kraj Techbet (*thbt*); J. Clayton, A. De Trafford, M. Borda, „A Hieroglyphic Inscription found at Jebel Uweinat mentioning Yam and Tekhebet”, *Sahara* 19 (2008), 129-134. Jest to, jak do tej pory, najbardziej oddalone od Egiptu miejsce, w którym znaleziono inskrypcję wspominającą o kraju Iam, co zasadniczo zmienia dotychczasowe wyobrażenia o lokalizacji tego kraju. Chciałbym w tym miejscu podziękować panu doktorowi Andrzejowi Ćwiekowi za zwrócenie mojej uwagi na inskrypcję z Ĝebel Uweinat.

³⁹ Chodzi tu o następujące toponimy: Mecher (*mhr*), Tererez (*trrz*) oraz Irczcz (*jrjt*); Yoyotte, zob. „Pour une localisation”, 176.

⁴⁰ Smith, *The Fortress of Bubon*, 58-59 oraz 61 pokazuje, że w 5. roku panowania Senusereta I z XII dynastii nazwa Uauat odnosiła się już do całego obszaru Dolnej Nubii. Natomiast O’Connor, „The Location of Yam”, 38-39, uważa, że „Uauat” mogło mieć takie znaczenie już w okresie Starego Państwa.

⁴¹ Seneb pełnił między innymi urząd kapłana kultu grobowego Chufu i jego syna Dżedef-Ra. Jego grobowiec znajdował się na nekropoli w Gizie; H. Junker, *Grabungen auf dem Friedhof des Alten Reiches bei den Pyramiden von Giza V: Die Mastaba des Šnb (Seneb) und die umliegenden Gräber*, Wien – Leipzig 1941, 3-128; R. Porter, R. Moss, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings III: Memphis. Part 1: Abū Rawāsh to Abūš ĩr*, wyd. 2, Oxford 1974, 101-103 (należy jednak zaznaczyć, że podano tu błędną informację, jakoby Seneb żył w czasach VI dynastii).

żony i dwójki dzieci⁴². Pigmeje⁴³ wzbudzali w Egipcjanach szczególny podziw; ich tańce i podskoki robiły na nich niesamowite wrażenie, przez co byli oni uważani za stworzenia niemal boskie. W liście Pepiego II uderza troska, jaką młody faraon obdarza maleńkiego człowieczka. Przed oczami staje obrazek małego dziecka (Pepi II miał w owym czasie mniej niż 10 lat⁴⁴), które przytłoczone obowiązkami władzy królewskiej, pragnie także odrobiny rozrywki. Nieczęsto zdarza się, by osobowość faraona przebijała się tak silnie przez oficjalne formuły egipskich inskrypcji królewskich, jak ma to miejsce w przypadku listu Pepiego II do Her-chufa.

Wszystko wskazuje na to, że misja Her-chufa zakończyła się powodzeniem, a dostojnik otrzymał sowitą nagrodę, o czym świadczyć może fakt, iż pozwolono mu wykuć na ścianach swego grobowca list od samego króla. Prawdopodobnie Her-chuf zmarł wkrótce potem, gdyż nie wspomina on o innych czynach dokonanych dla Pepiego II. Biorąc pod uwagę fakt, iż Her-chuf opisuje głównie swą działalność w czasach Mer-en-Ra, który panował krótko⁴⁵, przypuszczać można, że albo zmarł on w młodym wieku, albo też stosunkowo późno objął swój urząd. Nie da się jednak powiedzieć, podobnie jak w przypadku innych egipskich urzędników, kiedy się urodził ani kiedy zmarł.

3. WYDANIA I PRZEKŁADY

Grobowiec Her-chufa po raz pierwszy opublikowany został jeszcze w XIX w. przez włoskiego badacza Ernesta Schiaparellego⁴⁶. Autor ten najwięcej miejsca poświęcił właśnie inskrypcji biograficznej wykutej na fasadzie grobowca. Dwa lata

⁴² Rzeźba ta przechowywana jest obecnie w Muzeum Egipskim w Kairze (JE 51280).

⁴³ O różnicach między kartami a Pigmejami zob. W.R. Dawson, „Pygmies and Dwarfs in Ancient Egypt”, *JE* 24 (1938), 185-189; D.P. Silverman, „Pygmies and Dwarfs in the Old Kingdom”, *Serapis* 1 (1969), 53-62.

⁴⁴ Manethon podaje, że Pepi II [którego kapłan z Sebennytos nazywa imieniem Phiops] zaczął rządzić w wieku sześciu lat, panując aż do setnego roku życia (fragm. 20 w edycji W.G. Waddela, *Manetho*, Cambridge – London 1964). W momencie wysłania listu do Her-chufa faraon miałby więc siedem lub osiem lat.

⁴⁵ Manethon przypisuje Mer-en-Ra (którego określa imieniem Methusuphis) siedem lat panowania. Warto dodać, że w piramidzie króla w Sakkarze znaleziono mumię stosunkowo młodego człowieka, choć nie ma pewności, czy należała ona do Mer-en-Ra; M. Lehner, *The Complete Pyramids. Solving the Ancient Mysteries*, London 1997, 160.

⁴⁶ E. Schiaparelli, *Una tomba egiziana inedita della VI^a dinastia con iscrizioni storiche e geografiche*, Roma 1892.

po wydaniu dzieła Schiaparellego grobowiec został ponownie opublikowany przez zespół francuskich egiptologów pod kierunkiem Jacquesa de Morgana⁴⁷. Sama inskrypcja biograficzna Her-chufa została jednak wydana przez Kurta Sethego w tomie zawierającym dokumenty z czasów Starego Państwa⁴⁸. To właśnie ta edycja, pomimo upływu czasu, pozostaje nadal podstawą większości istniejących tłumaczeń.

Na nową publikację grobowca Her-chufa trzeba było poczekać aż do początków XXI w., kiedy to miejsce jego ostatecznego spoczynku zostało opisane w publikacji Elmara Edla⁴⁹, obejmującej wszystkie znane grobowce nekropoli w Qubbet el-Hawa.

Jak wspomniano wyżej, biografia Her-chufa jest jedną z najchętniej i najczęściej tłumaczonych egipskich inskrypcji biograficznych⁵⁰. Nie została ona jednak, niestety, przetłumaczona w całości na język polski, choć pewne jej fragmenty znalazły się w niektórych publikacjach dotyczących dziejów starożytnego Egiptu. Zwykle jednak są one tłumaczone z języków europejskich nie zaś – z oryginału egipskiego⁵¹.

⁴⁷ J. de Morgan et al., *Catalogue des monuments et inscriptions de l'Égypte antique, vol. I/1*, Vienne 1894, 162-173 (grób nr 8).

⁴⁸ *Urk.* I, 120,1–131,7. Fragmenty tekstu hieroglificznego zostały także opublikowane przez A. Ermana, „Zu den Inschriften des *Hr-hwꜣf*”, *ZÄS* 30 (1892), 78-83 (wyprawy do Iam) oraz tenże, „Der Brief des Königs *Nefr-keꜣ-re*”, *ZÄS* 31 (1893), 65-73 (list Pepiego II).

⁴⁹ E. Edel, *Die Felsgräbernekropole der Qubbet el-Hawa bei Assuan I.I: Architektur, Darstellungen, Texte, archäologische Befund und Funde der Gräber QH 24-QH 34p*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2008, 617-664. W katalogu Edla grobowiec Her-chufa oznaczony jest symbolem QH 34n.

⁵⁰ Z ważniejszych przekładów wymienić należy angielskie przekłady: J.H. Breasted, *Ancient Records of Egypt. Historical Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest I*, Chicago 1906, § 325-336 oraz 350-354; Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*, 23-27; W.K. Simpson, „Three Autobiographies of the Old Kingdom”, w: *The Literature of Ancient Egypt*, red. W.K. Simpson, 407-412; Strudwick, *Texts*, 328-333 oraz przekład francuski: A. Roccati, *La littérature historique sous l'Ancien Empire égyptien*, Paris 1982, 200-207. Niedawno ukazał się również krytyczny przekład włoski połączony z nową edycją tekstu hieroglificznego: M. Chioffi, G. Rigamonti, *Mastabe, stele e iscrizioni rupestri egizie dell'Antico Regno. Libro I/IV*, Imola 2011, 19-126. Wydanie to zawiera również pełny komentarz filologiczny, choć niektóre propozycje restytucji zniszczonych fragmentów wydają się chybione.

⁵¹ Fragmenty opisu wypraw do Iam oraz listu Pepiego II tłumaczone z francuskiego w: N. Grimal, *Dzieje starożytnego Egiptu*, tłum. A. Łukaszewicz, Warszawa 2004, 95-96 (wyd. oryg. *Histoire de l'Égypte ancienne*, Paris 1988) oraz G. Andreu, *Egipt w czasach piramid*, tłum. M.G. Witkowski, Warszawa 2012, 51-52 oraz 196 (wyd. oryg. *L'Égypte au temps des pyramides*, Paris 2010); fragment listu Pepiego II tłumaczony z angielskiego w: T. Wilkinson, *Powstanie i upadek starożytnego Egiptu. Dzieje cywilizacji od 3000 p.n.e. do czasów Kleopatry*, tłum. N. Radomski, Poznań 2011, 139 (wyd. oryg. *The Rise and Fall of Ancient Egypt*, London 2010). Wyjątek stanowią biografia „idealna” oraz list Pepiego II do Her-chufa tłumaczone bezpośrednio z egipskiego w: J. Popielska-Grzybowska, „Zaranie dziejów, zaranie pisma. Inskrypcje okresu Starego Państwa”, w: *Tajemnice papirusów*, red. J. Lipińska, Wrocław – Warszawa – Kraków 2005, 61-63.

Podstawą niniejszego przekładu jest tekst edycji Sethego. W przekładzie uwzględniono jednak proponowane przez Edla restytucje zniszczonych fragmentów tekstu.

4. UWAGI DO PRZEKŁADU

Biografia Her-chufa, podobnie jak inne biografie z okresu Starego Państwa, napisana została w języku staroegipskim⁵², który różni się nieco od klasycznej formy znanej z tekstów z czasów Średniego i początków Nowego Państwa, tak w aspekcie gramatyki, jak i grafii słów. Wielu charakterystycznych cech języka starożytnych Egipcjan nie da się oddać w języku polskim. Aby jednak jak najbardziej zbliżyć się do języka oryginału, zdecydowałem się na zachowanie egipskiej składni, poza sytuacjami, w których takie postępowanie byłoby sprzeczne z zasadami języka polskiego⁵³. Szczęśliwie jednak nasz język daje tłumaczowi tekstów egipskich zdecydowanie większe możliwości niż wiele języków europejskich, w których składnia jest ściśle określona i nie dopuszcza wyjątków.

Charakterystyczną cechą języka egipskiego jest wstawianie przymiotników i zaimków po rzeczowniku. Czytelnikowi polskiemu tego rodzaju składnia może się kojarzyć ze stylem biblijnym, nie było jednak intencją tłumacza wzorowanie się na Biblii. Wszakże Biblia w sporej części została spisana w językach semickich (hebrajskim i aramejskim), które w wielu aspektach podobne są do języka starożytnych Egipcjan (należącego do grupy semito-chamickiej). Możliwe zatem, że tłumacze Biblii, zwłaszcza Starego Testamentu, również starali się chociaż częściowo przybliżyć czytelnikowi polskiemu ducha języka oryginału.

Niniejsze tłumaczenie znacząco odbiega zatem od mowy codziennej, ale nie ulega najmniejszej wątpliwości, że podobnie rzecz się miała w przypadku tekstu oryginalnego. Język egipskich inskrypcji, w każdym okresie dziejów kraju

⁵² W języku polskim termin „język staroegipski” stosuje się często na określenie mowy starożytnych Egipcjan we wszystkich okresach historii kraju nad Nilem. Tymczasem w sensie ścisłym „język staroegipski” oznacza wczesną fazę rozwoju języka egipskiego, używaną w okresie Starego Państwa w odróżnieniu od „języka średnioegipskiego” (zwanego także „klasycznym językiem egipskim”) używanym w okresie Średniego i w początkach Nowego Państwa oraz nowoegipskiego, używanego w czasach Nowego Państwa. Na temat języka inskrypcji z czasów Starego Państwa zob. Strudwick, *Texts*, 20-24.

⁵³ Podobną zasadę w odniesieniu do tekstów akadyjskich zastosował Marek Stępień w tłumaczeniu Kodeksu Hammurabiego, por. *Kodeks Hammurabiego*, tłum. M. Stępień, Warszawa 2000 (uwagi do przekładu: 67-73, sam przekład: 75-143).

nad Nilem znacząco różnił się bowiem od języka mówionego. Co więcej, egipscy pisarze szczylicili się tym, że potrafią inaczej wyrażać swe myśli, posługując się lepszym, bardziej dostojnym językiem⁵⁴.

W przekładzie zastosowano kilka powszechnie stosowanych w literaturze przedmiotu konwencji. 1) Nawiasy kwadratowe [] oznaczają fragment zniszczony, ale możliwy do odtworzenia na podstawie analogii z innymi tekstami lub śladów pozostałych na ścianie. 2) Wielokropek zamknięty w nawiasie kwadratowym [...] oznacza fragment zniszczony i niemożliwy do odtworzenia. 3) Nawiasy okrągłe () oznaczają natomiast słowa dodane przez tłumacza, które ze względu na odmienność gramatyki egipskiej, nie występują w tekście oryginalnym, są jednak niezbędne w przekładzie polskim w celu poprawnego zrozumienia tekstu. Ważne jest jednak, aby nie traktować nawiasów występujących w tekście jako znaków interpunkcyjnych, ale czytać tekst jednym tchem; w przeciwnym razie lektura może się okazać niezwykle trudna.

Imiona królewskie występujące w tekście egipskim zapisano w sposób następujący (imię)|, co oddawać ma praktykę wpisywania niektórych imion królewskich w kartusz symbolizujący władzę faraona nad wszystkim, co otacza Słońce⁵⁵. Numery w indeksach górnych oznaczają linie bądź kolumny tekstu oryginalnego.

Ze względu na charakter niniejszego artykułu sporo uwagi poświęcono komentarzowi historycznemu, pomijając uwagi o charakterze filologicznym. Wyczerpujący komentarz filologiczny opracowany został przez Marca Chioffiego i Giulianę Rigamonti⁵⁶, powtarzanie go tutaj wydaje się jednak bezzasadne.

⁵⁴ Na steli User-Menczu z czasów Senusereta I (MMA 12.184) dostojnik ten mówi o sobie *jnk md.w r r- ' sr:w šwjj m dd p3.w*, co znaczy „Ja (jestem) tym, który przemawia wobec dostojników, będąc wolnym od mówienia (za pomocą) *pau*”. Owe *pau* (*p3.w*) to nie, jak sądzi Lichtheim, *Ancient Egyptian Autobiographies*, 105 wraz z przyp. 4, słowo oznaczające „plotki”, ale raczej rodzajnik męski liczby pojedynczej *p3* w liczbie mnogiej. Rodzajniki pojawiły się w mowie codziennej okresu Średniego Państwa, nie występują jednak w inskrypcjach oficjalnych. W ten sposób User-Menczu, mówiąc, że nie używa w swej mowie owych *pau*, chce powiedzieć, iż przemawia on w pięknym, literackim języku, a nie w mowie pospółstwa. Chciałbym w tym miejscu podziękować panu Pierre'owi Tallet z Université Paris IV-Sorbonne za zwrócenie mojej uwagi na stelę User-Menczu.

⁵⁵ Na temat znaczenia królewskiego kartusza zob. J. von Beckerath, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen* (MÄS 49), wyd. 2, Mainz 1999, 27-29.

⁵⁶ Chioffi & Rigamonti, *Mästabe*, 39-126.

5. PRZEKŁAD BIOGRAFII HER-CHUFA

(INSKRYPCJA NAD WEJŚCIEM)

¹Ofiara, którą składa król⁵⁷, (i) ofiara, którą składa Anubis⁵⁸, Ten, który jest na Górze swej⁵⁹, Pierwszy w Boskim Namiocie⁶⁰, Ten, który jest w Miejscu Balsamowania⁶¹, Pan Ziemi Świętej⁶², (aby) został (on) pochowany na nekropoli Pustyni Zachodniej⁶³, (dożywszy) bardzo pięknej starości jako czcigodny przed Wielkim Bogiem⁶⁴, (on) – [Strażnik Królewskiej Pieczęci⁶⁵,

⁵⁷ Zgodnie z wierzeniami egipskimi król był jedynym pośrednikiem między bogami a ludźmi, w związku z czym był on jedyną osobą uprawnioną do tego, aby kontaktować się z bogami i składać im ofiary.

⁵⁸ Anubis był bóstwem odpowiedzialnym za szczęśliwe przeprowadzanie ludzi ze świata żywych do świata zmarłych. Z tej przyczyny jego imię często pojawia się w formułach ofiarnych, zwłaszcza we wczesnym okresie. Od czasów Nowego Państwa Anubis występuje również jako jeden z głównych sędziów w scenie ważenia serc opisanych w 125. rozdziale *Księgi Wychodzenia za Dnia* (zwanej także *Księgą Umarłych*); M. Barwik, *Księga Wychodzenia za Dnia. Tajemnice egipskiej Księgi Umarłych*, Warszawa 2009, 123–135 oraz 223–230.

⁵⁹ Jest to jeden z najczęstszych epitetów Anubisa, który podkreśla jego rolę jako strażnika nekropoli; Ch. Leitz, *Lexikon der Ägyptischen Götter und Götterbezeichnung VII* (OLA 116), Leuven – Paris – Dudley 2002, 393–394. Bóg ten przedstawiany był jako niezidentyfikowany przedstawiciel rodziny psowatych lub też jako człowiek z głową owego zwierzęcia. Ponieważ szakale i inne psowate często pojawiały się w okolicach cmentarzy, zostały one skojarzone ze sferą zmarłych. Możliwe jest jednak, że pierwotnie Ten, który jest na Górze swej (*tpj-dwf*), mógł być osobnym bóstwem, zidentyfikowanym z czasem z Anubisem.

⁶⁰ Epitet ten związany jest z rolą Anubisa jako patrona mumifikacji; Ch. Leitz, *Lexikon der Ägyptischen Götter und Götterbezeichnung V* (OLA 114), Leuven – Paris – Dudley 2002, 860–861.

⁶¹ Epitet ten prawdopodobnie odzwierciedla jeden z aspektów Anubisa jako patrona mumifikacji; Leitz, *Lexikon der Ägyptischen Götter und Götterbezeichnung VII*, 232–234. Na temat znaczenia egipskiego słowa *w*t, przetłumaczonego tu jako „Miejsce Balsamowania”, zob. K. Przychodzień, A. Niwiński, „*Wt*. Najbardziej tajemniczy z Egipcjan”, w: *Kim jesteś człowieku? Funeralia lednickie – spotkanie 13*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań 2011, 239–245.

⁶² „Ziemia Święta” (*t3 dsr*) to egipskie określenie nekropoli. Epitet ten podkreśla zatem jeden z aspektów Anubisa jako strażnika i opiekuna nekropoli; Ch. Leitz, *Lexikon der Ägyptischen Götter und Götterbezeichnung III* (OLA 112), Leuven – Paris – Dudley 2002, 824.

⁶³ Zgodnie z wierzeniami egipskimi na Zachodzie znajdowała się Kraina Umarłych.

⁶⁴ Określenie „Wielki Bóg” oznacza w tym przypadku boga słonecznego, najważniejsze bóstwo w egipskim panteonie.

⁶⁵ „Strażnik Królewskiej Pieczęci” (*htm.w bjtj* transliterowany również niekiedy jako *sdwytj-bjtj*); tytuł ten tłumaczony jest często jako „kanclerz (lub „skarbnik”) króla Dolnego Egiptu” ze względu na to, że w jego zapisie pojawia się znak pszczoły będącej symbolem północnej części kraju. Jest to jednak bardzo stary tytuł poświadczony już za I dynastii (tabliczka BM EA 32650 wspomina o dostojniku imieniem Hemaka, noszącym ten tytuł; J. Kahl, *Frühägyptisches Wörterbuch*, Wiesbaden 2002–2004, 365–366), gdy słowo *bjtj* prawdopodobnie nie oznaczało jeszcze króla Dolnego Egiptu, ale po prostu władcę (tytuł *nswt bjtj*, tłumaczony tradycyjnie jako król Górnego i Dolnego Egiptu pojawia się również w czasach Dena; tamże, 251). Warto

Jedyny⁶⁶ Przyjaciel]⁶⁷, kapłan-[lektor⁶⁸, czcigodny przed]⁶⁹ Wielkim Bogiem, (on) – nomarcha⁷⁰, Nadzorca Południa, Strażnik Królewskiej Pieczęci, [Jedy]ny Przyjaciel, kapłan-lektor, nadzorca karawan⁷¹, czcigodny przed Ptahem-Sokarisem⁷², Her-chuf.

²Ofiara, którą składa król, (i) ofiara, którą składa Ozyrys⁷³, Pan Dżedu⁷⁴, (aby) podróżował (on) w pokoju po świętych drogach Zachodu, po których podróżują czcigodni (i aby) wstąpił do boga, pana nieba, jako czcigodny przed [bogiem, panem nieba, (on) – nomarcha, szam]belan⁷⁵, strażnik Nechen (i) zwierzchnik Necheb⁷⁶, Jedyny Przyjaciel, kapłan-lektor, czcigodny przed Ozyrysem, Her-chuf.

dodać, że, gdyby *htm.w bjtj* oznaczać miało „kanclerza króla Dolnego Egiptu”, to należałoby się spodziewać istnienia jego górnoegipskiego odpowiednika (*htm.w nswt*), jednakże tego rodzaju tytuł nie jest zaświadczony w żadnym okresie.

⁶⁶ „Jedyny Przyjaciel” (*smr w'jtj*) to jeden z tytułów honorowych, wyrażających bliskie związki z królem. Przypuszcza się niekiedy, że pierwotnie tytuł ten przyznawany był wyłącznie jednej osobie, jednakże już w okresie Starego Państwa król mógł mieć wielu „Jedynych Przyjaciół”.

⁶⁷ Uzupełnienie na podstawie Edel, *Die Felsgräbernekropole*, 621.

⁶⁸ Kapłani-lektorzy, dosłownie „nosiciele świętego zwoju” (*hrj.w-hb.t*), to specyficzna klasa kapłanów zajmująca się studiowaniem, komponowaniem i recytowaniem świętych tekstów; K. Sethe, „Das Wort für «Vorlesepriester»”, *ZÄS* 70 (1934), 134; A.H. Gardiner, *Ancient Egyptian Onomastica I*, 55*-58*, nr 129; E. Otto, „Cherihab”, w: *LÄI* (1975), kol. 940-943; R.K. Ritner, *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice* (SAOC 54), wyd. 4, Chicago 2008, 220-233.

⁶⁹ Uzupełnienie na podstawie Edel, *Die Felsgräbernekropole*, 621.

⁷⁰ „Nomarcha” (*h3tj-'*) pierwotnie był to tytuł nadawany naczelnikom prowincji. Szybko jednak stał się tytułem honorowym wyrażającym bliskie związki z królem. Z tego powodu tytuł ten często tłumaczony jest na języki europejskie jako hrabia. Mimo iż do pewnego stopnia uzasadnione (oba tytuły przeszły wszakże podobną ewolucję semantyczną), tłumaczenie takie wydaje się zbyt anachroniczne. Rolę nomarchów w okresie Starego Państwa omawia szczegółowo: É. Martinet, *Le nomarque sous l'Ancien Empire* (Les institutions dans l'Égypte ancienne 6), Paris 2011.

⁷¹ Tytuł ten tłumaczony jest również niekiedy jako „nadzorca najemników”. Więcej na temat tytułu *jmj-r3 '3w* zob. H. Goedicke, „The Title in the Old Kingdom”, *JEA* 46 (1960), 60-64.

⁷² Ptaħ-Sokaris to synkretyczna forma bóstwa, którego centrum kultu znajdowało się w Memfis.

⁷³ Ptaħ był patronem rzemieślników i artystów, Sokaris zaś opiekował się nekropolą memficką. W okresie Starego Państwa Ozyrys był specyficzną formą, jaką zmarły król przybierał w swym grobowcu. Wkrótce jednak nastąpiło oddzielenie Ozyrysa od osoby zmarłego króla, dzięki czemu na przełomie Pierwszego Okresu Przejściowego i Średniego Państwa Ozyrys stał się władcą świata zmarłych, A. Ćwiek, „Religia Egiptu”, w: *Religie starożytnego Bliskiego Wschodu*, red. K. Pilarczyk, J. Drabina, Kraków 2008, 92-95.

⁷⁴ „Dżedu” (*ddw*) to egipska nazwa centrum kultu Ozyrysa w Dolnym Egipcie, które starożytni Grecy określali mianem *Busiris*.

⁷⁵ Edel, *Die Felsgräbernekropole*, 622.

⁷⁶ Nechen (gr. Hierakonpolis) i Necheb (arab. el-Kab) to dwa miasta w Górnym Egipcie, które ze względu na różnego rodzaju uwarunkowania historyczne odgrywały istotną rolę w sferze egipskiej tradycji. Oba tytuły związane są prawdopodobnie z kompetencjami natury sądowniczej i administracyjnej; V.G. Callender, „À propos the title of *r Nhn n z3b*”, w: *Abusir and Saqqara in the Year 2000* (Archiv Orientalni. Supplementa 9), red. M. Bárta, J. Krejčí, Praha 2000, 361-380.

³Ofiara, którą składa król (jako) to, co wychodzi (na) głos⁷⁷ (w postaci) chleba (i) piwa [dla] niego na nekropoli, aby stał się (on) *ach*⁷⁸ za sprawą kapłana-lektora podczas (Święta) Początku Roku, podczas każdego Święta Thota, podczas każdego Święta [Pierwszego (Dnia)] Roku, podczas każdego Święta *Uag*, podczas każdego Święta Sokarisa, podczas (Święta) [Palenia, podczas Święta Podkładania Ognia, podczas każdego święta miesiąca, podczas każdego święta półmiesiąca]⁷⁹ (i) każdego święta rocznego⁸⁰ dla Strażnika Królewskiej Pieczęci, [Jedy]nego Przyjaciela, [kapłana]-lektora, nadzorcy karawan, Her-chufa.

⁴„Przybyłem dziś z miasta mego⁸¹ (i) zstąpiłem z nomu mego. Zbudowałem dom mój (i) ustawiłem wrota. Wykopałem jezioro (i) zasadziłem sykomory (wokół) niego⁸². Pochwalił mnie król, (a) ojciec mój uczynił dla mnie testament. Ja (jestem) człowiekiem wartościowym [...] [ukochanym] ojca (swego), ulubieńcem matki swej, którego kochają wszyscy bracia jego. ⁵Oto dawałem chleb głodnemu, odzienie – nagiemu (i) sprowadzałem na ląd tego, który nie miał łodzi swej!

O, żyjący na ziemi⁸³, (jeśli ci), [którzy przechodzić będą w pobliżu tego grobowca, zmierzając] na północ (lub) na południe, powiedzą: «1000 bochenków chleba (i) 1000 (dzbanów) piwa ⁶dla pana tego grobowca», ja będę czuwał nad nimi na nekropoli! Ja (jestem) *ach* doskonałym (i) dobrze zaopatrzonym, kapłanem-lektorem znajdującym zaklęcia swe! Co do każdego człowieka⁸⁴, który wejdzie do [tego] grobowca, [nie oczyściwszy się, pochwycę] go jak kaczkę (za) szyję, aby został za to osądzony przez Wielkiego Boga⁸⁵!

⁷⁷ Zgodnie z wierzeniami egipskimi wymówienie imienia (nazwy) określonego produktu przeznaczonego na ofiarę powodowało jego materializację, tak aby zmarły mógł z niej nieustannie korzystać.

⁷⁸ *Ach* (*3ḥ*) to świetlisty byt, jakim zmarły staje się po śmierci w momencie, w którym jego *ka* (*k3* = siła życiowa) połączy się z jego *ba* (*b3* = osobowość, dusza); Lehner, *The Complete Pyramids*, 23-24; Čwiek, „Religia Egiptu”, 97-98.

⁷⁹ Edel, *Die Felsgräbernekropole*, 622.

⁸⁰ Wszystkie wymienione w tym ustępie święta związane są w bliżej nieokreślony sposób z kultem zmarłych. Por. H. Vymazalová, „Some remarks on the *w3g*-festival in the papyrus archive of Raneferef”, w: *Chronology and Archaeology in Ancient Egypt (the Third Millennium B.C.)*, red. M. Bartá, H. Vymazalová, Prague 2008, 137-143.

⁸¹ W tym miejscu rozpoczyna się biografia „idealna” włożona w usta samego Her-chufa.

⁸² Słowa „niego” brakuje w edycji Sethego.

⁸³ W tym miejscu rozpoczyna się apel do żyjących.

⁸⁴ W tym miejscu rozpoczyna się klątwa.

⁸⁵ „Wielki Bóg” oznacza tu, podobnie jak poprzednio, boga słonecznego. Klątwa Her-chufa, podobnie jak wiele innych egipskich klątw, spełni się więc dopiero w życiu pozagrobowym. Więcej informacji na temat egipskich klątw znaleźć można w S. Morschauer, *Threat-Formulae in Ancient Egypt. A Study of the History, Structure and Use of Threats and Curses in Ancient Egypt*, Baltimore 1991.

⁷Ja (jestem) tym, który mówi to, co doskonałe, (i) tym, który powtarza to, co się kocha! Nigdy (nie) powiedziałem jakiegokolwiek rzeczy złej człowiekowi potężnemu, aby uczynił (on) ją przeciw jakiemukolwiek człowiekowi, (albowiem) pragnąłem, (aby) doskonałe było imię moje przed Wielkim Bogiem! Nig[dy] (nie) [rozsądzałem (między) dwoma braćmi] w przypadku, (gdy) ograbiano syna z własności (jego) ojca!”

⁸Ofiara, którą składa król (i) [ofiara], którą składa [Anubis, Ten, który jest na] Górze swej, Pierwszy w Boskim Namiocie, (jako) to, co wychodzi (na) głos (jako) chleb (i) piwo dla niego na nekropoli, dla czcigodnego przed Anubisem, Tym, który jest na Górze swej, Pierwszym w Boskim Namiocie, [Her-chufa], nomarchy, kapłana-lektora [szambelana, strażnika Nechen (i) zwierzchnika Neheb, nomarchy, Strażnika Królewskiej Pieczęci]⁸⁶ Jedynego [Przy]jaciela, kapłana-lektora, nadzorcy karawan, czcigodnego Her-chufa.

(INSKRYPCJA NA PRAWO OD WEJŚCIA)

¹Nomarcha, Jedynego Przyjaciela, kapłan-lektor, szambelan, strażnik Nechen (i) zwierzchnik Neheb, Strażnik Królewskiej Pieczęci, Jedynego Przyjaciela, kapłan-lektor, nadzorca karawan, dopuszczony do sekretów wszystkich spraw Głowy Południa⁸⁷, ten, który jest w sercu pana swego⁸⁸, Her-chuf.

²Strażnik Królewskiej Pieczęci, Jedynego [Przyjaciela], kapłan-lektor, nadzorca karawan, który przynosi produkty ze wszystkich obcych krajów panu swemu (i) który przynosi podarki dla Ozdoby Króla⁸⁹, nadzorca wszystkich obcych krajów Głowy Południa, który sieje postrach ³Horusa⁹⁰ we wszystkich obcych krajach (i) który czyni to, co pochwała pan [jego], Strażnik Królewskiej Pieczęci, Jedynego Przyjaciela, kapłan-lektor, nadzorca karawan, czcigodny przed Ptahem-Sokarisem, Her-chuf ⁴mówi⁹¹:

⁸⁶ Uzupełnienie na podstawie Edel, *Die Felsgräbernekropole*, 622.

⁸⁷ Chodzi tu prawdopodobnie o najbardziej wysuniętą na południe część Górnego Egiptu; H.G. Fischer, *Dendera in the Third Millennium B.C. down to the Theban Domination of Upper Egypt*, Locust Halley – New York 1968, 68.

⁸⁸ To znaczy: ten, który cieszy się zaufaniem swego pana, czyli króla.

⁸⁹ Tytuł ten, tłumaczony zwykle jako królewska nałożnica, zdaje się mieć znaczenie nieco szersze; por. D. Nord, $\frac{\text{𓆎}}{\text{𓆏}}$, *hkrt-nswt* = „Kings's Concubine”?, *Serapis* 2 (1970), 1-16. W tym przypadku chodzi prawdopodobnie o Wielką Małżonkę Królewską.

⁹⁰ Horus oznacza tu samego króla, którego starożytni Egipcjanie uważali za żywe wcielenie tego bóstwa.

⁹¹ W tym miejscu rozpoczyna się biografia „zawodowa”.

„Oto wysłał mnie Majestat⁹² (Mer-en-Ra)⁹³, pan mój, wraz z ojcem moim, Jedynym Przyjacielem, kapłanem-lektorem Irim⁹⁴, do Iam⁹⁵, aby otworzyć drogę do kraju tego⁹⁶. ⁵Oto uczyniłem to w ciągu 7 miesięcy (i) przyniosłem stamtąd podarki (z) pięknych (i) rzadkich (produktów i) zostałem za to bardzo dobrze wynagrodzony!

Wysłał mnie Jego Majestat po raz drugi, (lecz tym razem) ⁶byłem sam. Wybrałem się Drogą Słonia⁹⁷ (i) zstąpiłem do (kraju) Irczet, (kraju) Mecher, (kraju) Tererez (i kraju) Irczcz⁹⁸ w ciągu 8 miesięcy. Powróciłem (stamtąd i) ⁷przyniosłem bardzo wielkie podarki z owego kraju. Nigdy wcześniej (nie) ⁸przyniesiono czegoś podobnego do ziemi tej⁹⁹. Zstąpiłem w okolice domu władcy (kraju) Saczu (i kraju) Irczet (i) ⁹z badałem owe kraje. Nigdy (nie) widziano, aby uczynił (to) jakkolwiek Przyjaciół (i) nadzorca karawan, który wybrał się do (kraju) Iam ¹⁰w dawnych czasach!

Oto teraz wysłał mnie Jego Majestat po raz trzeci do (kraju) Iam. ¹¹Wyszedłem z Prowincji Ta-ur¹⁰⁰ Drogą Oazy¹⁰¹ (i) odkryłem, (że) władca (kraju) Iam

⁹² Zdaniem J.P. Allena, *Middle Egyptian. An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs*, wyd. 2, Cambridge 2010, 34, słowo *hm* oznacza indywidualną osobę, w którą wcielona jest boska potęga władzy królewskiej. Badacz ten proponuje zatem, aby słowo to tłumaczyć jako „wcielenie”. Uznając słuszność uwag dotyczących sensu samego słowa, zdecydowałem się jednak na pozostanie przy tradycyjnym tłumaczeniu słowa *hm* jako „majestat”.

⁹³ Mer-en-Ra, syn i następca Pepiego I z VI dynastii.

⁹⁴ Urzędnik o tym imieniu zaświadczony jest w czasach panowania Pepiego I; Goedicke, „Harkhuf's Travels”, 2 wraz z przyp. 6. Na temat innych członków rodziny Her-chufa zob. Edel, *Die Felsgräbernekropole*, 645-646.

⁹⁵ O problemach z lokalizacją kraju Iam zob. wyżej.

⁹⁶ To znaczy: aby nawiązać z tym krajem stosunki handlowe.

⁹⁷ „Droga Słonia” (*w3t 3bw*) to nazwa starożytnego traktu łączącego Elefantynę z Oazą Selima wiodącego poprzez oazy Kurkur i Dunkul na Pustyni Zachodniej. Jej nazwa pochodzi od miasta Elefantyny (którego egipska nazwa *3bw* oznacza dosłownie „Miasto Słonia”; zwierzęta te bowiem prawdopodobnie żyły w tym regionie z czasów predynastycznych), nie zaś – jak sądzi Nixon, „The Land of Yam”, 54-55 (idąc za ustną sugestią R.O. Faulknera) – od kości słoniowej transportowanej owym traktem. Por. O'Connor, „The Locations of Yam”, 32, przyp. 22.

⁹⁸ Wszystkie wspomniane krainy musiały znajdować się na terenie Nubii, ich dokładnej lokalizacji nie da się jednak ustalić, gdyż jak wspomniano wyżej, nie są one zaświadczone w żadnym innym źródle. Warto dodać, że Goedicke, „Harkhuf's Travels”, 7, sądzi, iż *mhr* to nie nazwa kraju, ale wyrażenie *m 'h.(j) r h3st* („gdy odszedłem na pustynię”). Argumenty Goedickego, oparte w dużej mierze na swobodnej emendacji tekstu, nie są jednak przekonujące.

⁹⁹ Tj. do Egiptu.

¹⁰⁰ Ta-ur (*t3-wr*) nazwa ósmego nomu górnoegipskiego ze stolicą w Czeni, którego grecka nazwa brzmiała Thi(ni)s; Helck, „Gauē”, kol. 388.

¹⁰¹ „Droga Oazy” (*w3t wh3t*) to starożytny trakt wiodący z Thi(ni)s do oazy Charga na Pustyni Zachodniej; Goedicke, „Harkhuf's Travels”, 4; O'Connor, „The Locations of Yam”, 30-31. Fakt, że podczas trzeciej wyprawy Her-chuf wybrał inną drogę niż w wyprawie drugiej, pokazuje, iż miał on również do wykonania inne zadania w oazie Charga. Nie podaje on jednak żadnych szczegółów na temat swej misji w tym miejscu.

¹²poszedł do Ziemi Czeme¹⁰², aby przepędzić (wszystkich) Czeme¹³ aż do zachodniego krańca nieba. Oto udałem się za nim do Ziemi Czeme¹⁴ (i) ¹⁴uczyniłem go szczęśliwym¹⁰³ tak, że zaczął wielbić wszystkich bogów z powodu Władcy!¹⁰⁴

(INSKRYPCJA NA LEWO OD WEJŚCIA)

¹[Oto posłałem ... wraz z człowiekiem z]¹⁰⁵ (kraju) Iam do towarzysza [Horusa]¹⁰⁶, aby zawiadomić Majestat (Mer-en-Ra)|, pana mego, ²[o tym, że poszedłem do Ziemi Czeme]¹⁰⁷ za władcę (kraju) Iam¹⁰⁸. Kiedy uczyniłem szczęśliwym owego władcę Iam (i) ³[zstąpiłem do ... który (leży) na]¹⁰⁹ południe (od kraju) Irczet (i na) północ (od kraju) Saczu (i) znalazłem władcę (krajów)

¹⁰² „Ziemia Czeme” to jedno z egipskich określeń Libii; W. Hölscher, *Libyer und Ägypter. Beiträge zur Ethnologie und Geschichte libyscher Völkerschaften nach den altägyptischer Quellen* (ÄF 4), Glückstadt – Hamburg – New York 1955, 24-58; M. Lange, „The Archaeology of Wadi Hariq (NW-Sudan): Results from the excavations 1999 and 2001”, w: *Archaeology of Early Northeastern Africa in Memory of Lech Krzyżaniak*, red. K. Kroeper, M. Chłodnicki, M. Kobusiewicz, Poznań 2006, 273-295, zaproponował, aby z ludem Czeme identyfikować społeczność horyzontu kulturowego Handessi, zamieszkującą region Wadi Hariq w północno-zachodnim Sudanie.

¹⁰³ Znaczenie słowa *štp* w tym kontekście pozostaje niejasne. Zdaniem Edla, „Inscripfen des Alten Reiches V”, 53-54, „uczynienie szczęśliwym” władcy Iam jest równoznaczne z „uczynieniem zadość jego żądanom”, co oznacza, iż Her-chuf przekazał władcy Iam zapłatę za wszystkie towary, jakie miał zamiar sprowadzić do Egiptu. Odmiennego zdania jest G.E. Kadish, „Old Kingdom Egyptian Activity in Nubia: Some Reconsiderations”, *JEA* 52 (1966), 23-33, który sądzi, iż słowo to odnosi się raczej do „uśmierzenia buntu”; w takim wypadku misja Her-chufa nie byłaby wyłącznie pokojową ekspedycją handlową. Jeszcze inną interpretację przedstawił Dixon „The Land of Yam”, 46, który uważa, że słowo *štp* należałoby tłumaczyć nie jako „czynić szczęśliwym” czy „zadowalać”, ale jako „uspokajać”. Zdaniem tego badacza Her-chuf podjął się mediacji w sporach między plemionami, zapobiegając wojnie między władcą Iam a Ziemią Czeme, która byłaby niekorzystna dla interesów Egiptu w tym regionie. Z kolei Goedicke, „Harkhuf’s Travels”, 11-13, uważa, że *štp* oznacza tu „ustanowienie pokojowych relacji” z władcą Iam.

¹⁰⁴ To znaczy: odczuwał on wielką wdzięczność dla faraona.

¹⁰⁵ Uzupełnienie na podstawie Edel, *Die Felsgräbernekropole*, 625. Imienia i tytułu człowieka wysłanego przez Her-chufa nie sposób odczytać. Natomiast Goedicke, „Harkhuf’s Travels”, 14-15, proponuje w następujący sposób odtworzyć zniszczony fragment tekstu: [*jw h^cb.n.(j) smj m-]’ jzm.(jj) n šms.hr*, co należałoby tłumaczyć następująco: „[Oto wysłałem wiadomość przez] człowieka z Iam (który był jednym z) towarzyszy Horusa”. Obie możliwości wydają się równie prawdopodobne.

¹⁰⁶ „Towarzysz Horusa” (*šms hrw*) to jeden z tytułów przyznawanych królewskim dworzanom.

¹⁰⁷ Uzupełnienie na podstawie Edel, *Die Felsgräbernekropole*, 625.

¹⁰⁸ Widać stąd, że wypadki w Nubii przybrały nieoczekiwany obrót, w związku z czym ekspedycja Her-chufa musiała potrwać dłużej, niż przewidywano, o czym dostojnik postanowił powiadomić faraona.

¹⁰⁹ Uzupełnienie na podstawie Edel, *Die Felsgräbernekropole*, 625.

Irczet, Saczu (i) Uauat, ⁴połączonych w jednej sprawie¹¹⁰. Powrócił[em] z 300 osłami, obładowanymi kadzidłem, hebanem, olejem *hekenu*¹¹¹, (żywicą) *szesat*¹¹², ⁵skórami panter, kłami słońca, kijami do miotania¹¹³ (i) wszystkimi pięknymi produktami. Kiedy ujrzał władca (krajów) Irczet, Saczu (i) ⁶Uauat siłę (i) wielką liczbę oddziału (kraj) Iam, który wracał wraz ze mną do Rezydencji¹¹⁴ razem z wojskiem¹¹⁵ wysłanym ze mną, zaczął ⁷[władca] ten eskortować (mnie), dając (mi) bydło (i) kozy (i) powiódł (mnie) górskimi ścieżkami (kraj) Irczet z powodu doskonałej czujności, ⁸[jaką się wykazałem (bardziej) niż] jakkolwiek Przyjaciel (i) nadzorca karawan wysłany wcześniej do (kraj) Iam.

Kiedy ten oto sługa płynął na północ do Rezydencji, sprawiono, (że) udał się ⁹[do niego]¹¹⁶ Jedyny Przyjaciel (i) nadzorca Podwójnego Domu Orzeźwienia¹¹⁷, Chuni, na spotkanie ze statkami załadowanymi winem daktylowym, pieczywem *mesuq*¹¹⁸, bochenkami chleba (i) piwem”.

¹⁰Nomarch[a], Strażnik Królewskiej Pieczęci, Jedyny Przyjaciel, kapłan-lektor, Strażnik Pieczęci Boga¹¹⁹, dopuszczony do sekretów (dotyczących) wydanych rozkazów, czcigodny Her-chuf.

¹¹⁰ Warto zauważyć, że w relacji z drugiej wyprawy do Iam Her-chuf wspomina o władcy Irczet i Saczu, podczas gdy w niniejszym ustępie przypisuje mu panowanie nad trzema krajami. Prawdopodobnie więc władca nubijski poszerzył strefę swych wpływów w okresie między drugą a trzecią wyprawą Her-chufa; Dixon, „The Land of Yam”, 47. Na temat lokalizacji krajów Irczet, Saczu i Uauat zob. O'Connor, „The Locations of Yam”, 35-39.

¹¹¹ Jeden ze świętych olejów, bliżej niezidentyfikowany.

¹¹² Na temat tego produktu zob. E. Edel, „Ein bisher falsch gelesenes afrikanisches Produkt in der Inschrift des *Hrw-hwjf*”, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 11 (1984), 187-194.

¹¹³ Egipskie słowo *wtj* tłumaczone jest często jako bumerang. Jest to jednak nietrafne ze względu na fakt, że egipskie kije do miotania różniły się nieco kształtem od swych australijskich odpowiedników, w związku z czym nie wracały.

¹¹⁴ Starożytni Egipcjanie używali różnych słów na określenie królewskiej siedziby. Do najważniejszych należą „Dom Króla” (*pr nswt*), „Wielki Dom” (*pr '3*) oraz „Rezydencja” (*hntw*). O różnicach między nimi zob. D. Valbelle, *Histoire de l'État pharaonique*, Paris 2004, 49-51.

¹¹⁵ Egipskie słowo *mšc* oznacza zarówno wojsko, jak i jakąkolwiek ekspedycję, niekoniecznie o charakterze militarnym. Wynika to z faktu, że żołnierze uczestniczyli we wszystkich większych ekspedycjach: dla ochrony oraz jako tania siła robocza.

¹¹⁶ Uzupełnienie na podstawie Fecht, *Die Berichte des Hrw-hwjf*, 124, przyp. 27.

¹¹⁷ Bliżej nieokreślona instytucja.

¹¹⁸ Niezidentyfikowany bliżej rodzaj pieczywa. Por. Goedicke, „Harkhuf's Travels”, 17.

¹¹⁹ Tytuł ten nadawany był niemal wyłącznie kierownikom różnego rodzaju ekspedycji; K.O. Kuraszkiewicz, „The title *hmtj ntr* – god's sealer – in the Old Kingdom”, w: *The Old Kingdom Art and Archaeology. Proceedings of the Conference Held in Prague, May 31 – June 4, 2004*, red. M. Bárta, Prague 2006, 193-202. Należy jednakże zaznaczyć, że słowo „bóg” odnosi się tu do egipskiego króla; E. Windus-Staginsky, *Der ägyptische König im Alten Reich. Terminologie und Phraseologie* (Philippika MAA 14), Wiesbaden 2006, 100-101.

(LIST KRÓLA NEFER-KA-RA PEPIEGO II DO HER-CHUFA)

¹Pieczęć samego króla¹²⁰. Rok 2¹²¹, miesiąc 3 (pory) *achet*¹²², dzień 15. ²Rozkaz króla (dla) Jedynego Przyjaciela, kapłana-lektora, nadzorcy karawan Her-chufa: ³„Oto zapoznałem się (ze) słowami tego listu twego, który uczyniłeś przed królem w pałacu, aby zawiadomić o tym, (że) powróciłeś ⁴w pokoju z (krajem) Iam razem z wojskiem, które (było) z tobą. Powiedziałeś [w] tym liście twoim, że przyniosłeś ⁵wszystkie wielkie (i) dobre podarki, które dała Hathor¹²³, pani Ima'au¹²⁴,

¹²⁰ Zdaniem Edla, *Die Felsgräbernekropole*, 627, słowa te mogą być skróconą wersją wyrażenia „zapieczętowano w obecności samego króla” (*htm.w r-gs nswt ds.f*). Na temat tego wyrażenia zob. W. Boochs, *Siegel und Siegeln im Alten Ägypten*, Köln 1982, 46.

¹²¹ W okresie Starego Państwa stosowano system rachuby lat według spisów bydła. W tradycyjnym modelu spis taki miałby być organizowany co dwa lata. Nie jest jednak jasne czy system ten obowiązywał przez cały okres Starego Państwa. Wydaje się, że w czasie panowania VI dynastii, spis bydła mógł być przeprowadzany nawet co roku. W związku z tym trudno powiedzieć, czy „rok 2” w liście Pepiego II jest równoznaczny z 2. rokiem panowania tego władcy (przy założeniu corocznego spisu) czy też – z rokiem 3. (przy założeniu, że spis organizowano co dwa lata, a pierwszym był spis w roku wstąpienia na tron). Na temat spisów bydła oraz opartego na nim systemie rachuby lat zob. A.H. Gardiner, „Regnal Years and Civil Calendar in Pharaonic Egypt”, *JEA* 31 (1945), 11-28; D. Valbelle, „Les recensements dans l'Égypte pharaonique des IIIe et IIe millénaires”, *CRIPEL* 9 (1987), 33-49; N. Kanawati, „A new *hzt rnpt-zp* for Teti and its implications for Old Kingdom Chronology”, *Göttinger Miszellen* 177 (2000), 25-31; M. Baud, „The Relative Chronology of Dynasties 6 to 8”, w: *Ancient Egyptian Chronology*, red. E. Hornung, R. Krauss, D.A. Warburton, Leiden – Boston 2006, 144-158; M. Verner, „Contemporaneous Evidence for the Relative Chronology of Dyns. 4 and 5”, w: *Ancient Egyptian Chronology*, red. E. Hornung, R. Krauss, D.A. Warburton, Leiden – Boston 2006, 124-143; tenże, „The system of dating in the Old Kingdom”, w: *Chronology and Archaeology in Ancient Egypt (the Third Millennium B.C.)*, red. M. Bartá, H. Vymazalová, Prague 2008, 23-43; J.S. Nolan, „The Original Lunar Calendar and Cattle Counts in Old Kingdom Egypt”, w: *Basel Egyptology Prize 1. Junior Research in Egyptian History, Archaeology, and Philology* (Aegyptiaca Helvetica 17), red. S. Bickel, A. Loprieno, Basel 2003, 75-98; tenże, „Lunar Intercalations and «Cattle Counts» during the Old Kingdom: the Hebsed in Context”, w: *Chronology and Archaeology in Ancient Egypt (the Third Millennium B.C.)*, red. M. Bartá, H. Vymazalová, Prague 2008, 44-60.

¹²² Rok egipski dzielił się na 12 miesięcy, z których każdy miał 30 dni, do czego dodawano pięć dni „poza rokiem”. Okres ten dzielił się na trzy pory, a każda z nich trwała cztery miesiące. Były to *achet* (*3ht*) – pora wylewu, *peret* (*prt*) – pora wzrastania i *szemu* (*šmw*) – pora zbiorów; R.A. Parker, *The Calendars of Ancient Egypt* (SAOC 26), Chicago 1950, 7-8.

¹²³ Hathor była najważniejszą egipską boginią, uosobieniem żeńskiego pierwiastka w przyrodzie, stanowiąc tym samym swego rodzaju dopełnienie samego Ra. Zgodnie z wierzeniami egipskimi była ona panią nieba i boską matką króla. Kult Hathor był szczególnie silny w Górnym Egipcie oraz we wszystkich krajach południowych, w tym – w Nubii. Więcej na temat roli Hathor w egipskiej religii zob. Ch. Desroches-Noblecourt, *Amours et fureurs de La Lointaine. Clés pour la compréhension de symboles égyptiens*, Paris 1995.

¹²⁴ Ima'au (*jm3w*) to nazwa jednej z krain nubijskich, która nie jest poświadczona w żadnym innym źródle. Być może jest to jeden z wariantów nazwy Iam (*jm*), często zapisywanej jako *jm3*; K. Zibelius, „Imaa (*jm3w*)”, w: *L'Á III* (1980), kol. 140.

dla *ka*¹²⁵ 6króla Górnego i Dolnego Egiptu (Nefer-ka-Ra)|¹²⁶, oby żył wiecznie (i) przez nieskończoność! Powiedziałeś (też) w tym liście twoim, że sprowadziłeś Pigmeja ⁷tańczącego (dla) boga z ziemi Mieszkańców Horyzontu¹²⁷, podobnego (do) Pigmeja, którego sprowadził ⁸Strażnik Pieczęci Boga Ba-ur-džeded¹²⁸ z kraju Punt¹²⁹

¹²⁵ *Ka* (*k3*) oznacza ekspresję siły witalnej przynależnej każdemu człowiekowi. *Ka* było więc dla Egipcjan jednym z fundamentalnych składników istoty ludzkiej. Więcej na ten temat w: L. Greven, *Der Ka in Theologie und Königskult der Ägypter des Alten Reiches* (ÄF 17), Glückstadt – Hamburg – New York 1952; E. Kusber, *Der altägyptische Ka – „Seele“ oder „Persönlichkeit“*, Tübingen 2005.

¹²⁶ Imię tronowe Pepiego II, młodszego brata i następcy Mer-en-Ra, z VI dynastii. Zgodnie z praktyką czasów Starego Państwa nad kartuszem panującego króla oraz poprzedzającym go tytułem zapisano w tym miejscu hieroglificzny znak przedstawiający niebo (*pt*), podkreślając w ten sposób boską i wyjątkową naturę królewskiego imienia.

¹²⁷ Termin używany na określenie ludów mieszkających na południowy wschód od Egiptu. Na ten temat zob. Ch. Kuentz, „Autour d’une conception égyptienne méconnue: l’*Akhit*, ou soi-disant horizon”, *Bulletin de l’Institut Français d’Archéologie Orientale* 17 (1920), 121-190.

¹²⁸ Imię to odczytywane jest także niekiedy jako Ur-džeded-ba (*wr-ddd-b3*); H. Ranke, *Die ägyptische Personennamen I: Verzeichnis der Namen*, Glückstadt 1935, 82, nr 6. Poza biografią Her-chufa imię to pojawia się w biografii Iniego z czasów VI dynastii (fragment Kikugawy; M. Marcolin, A.D. Espinel, „The Sixth Dynasty Biographic Inscriptions of Iny: More Pieces to the Puzzle”, w: *Abusir and Saqqara in the Year 2010 II*, red. M. Bárta, F. Coppens, J. Krejčí, Prague 2011, 572-574 oraz pl. 36), jak również na dwóch ostrakonach odnalezionych w Mersa Gawasis nad Morzem Czerwonym, które było punktem wyjścia morskich ekspedycji do Puntu (A.M.A.H. Sayed, „New Light on the Recently Discovered Port on the Red Sea Shore”, *CdE* 58/115-116 [1983], 27, fig. 4). Zdaniem D. Meeksa, „Locating Punt”, w: *Mysterious Lands*, red. D. O’Connor, S. Quirke, London 2003, 72, może tu chodzić o nazwę statku (*b3-wr-ddd-wsr:w*, czyli Ba-ur-Džeded-jest-potężny), która zawierałaby w sobie imię jednego z pierwszych kierowników morskich wypraw do Puntu. Wszystko to pokazuje, że Ba-ur-Džeded od czasów Starego Państwa uważany był za wzór urzędnika przewodzącego wyprawom do obcych krajów; Marcolin, Espinel, „The Sixth Dynasty Biographic Inscription”, 583-585.

¹²⁹ Najwcześniejsze wzmianki o krainie Punt pojawiają się w czasach króla Sahu-Ra z V dynastii; T. El Awady, *Sabure – the Pyramid Causeway. History and Decoration Program in the Old Kingdom* (Abusir 16), Prague 2009, 155-186 oraz pl. 5-8; T.A.H. Wilkinson, *Royal Annals of Ancient Egypt. The Palermo Stone and its associated fragments*, London – New York 2000, 168-171. Wydaje się, że znajdowała się ona na terenach południowo-wschodniego Sudanu; R. Herzog, *Punt* (ADAIK 6), Glückstadt 1968, 55-83; K.A. Kitchen, „Punt and How to Get There”, *Orientalia* 40 (1971), 184-207; tenże, „Punt”, w: *LÄ IV* (1982), kol. 1199-1200; tenże, „The Land of Punt”, w: *The Archaeology of Africa. Food, Metals and Towns*, red. Th. Shaw, P. Sinclair, B. Andah, A. Okpoko, London – New York 1993, 587-609; tenże, „Further Thoughts on Punt and Its Neighbours”, w: *Studies on Ancient Egypt in Honour of H. S. Smith*, red. A. Leahy, J. Tait, London 1999, 173-178; R. Fattovich, „The Problem of Punt in the Light of Recent Fieldwork in the Eastern Sudan”, w: *Akten des vierten Internationalen Ägyptologen Kongresses München 1985. Band 4: Geschichte, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte, Rechtsgeschichte, Nachbarkulturen* (BSAK 4), red. S. Schoske, Hamburg 1991, 257-272; tenże, „Punt: the archaeological perspective”, w: *Sesto Congresso internazionale di egittologia: atti II*, red. G.M. Zaccane, T.R. di Netro, Torino 1993, 399-405. Pogląd głoszący, że kraina Punt znajdowała się na Półwyspie Arabskim (reprezentowany głównie przez Meeksa, „Locating Punt”, 54-80) jest ze wszech miar nietrafny w świetle najnowszych odkryć w el-Kab, gdzie odkryto inskrypcję wymieniającą kraj Punt wśród członków koalicji antyegipskiej zawiązanej

w czasach (Izeziego)|¹³⁰. Powiedziałeś przed Moim Majestatem, (że) nigdy (nie) ⁹został sprowadzony (nikt) jemu podobny przez kogokolwiek innego, kto udawał się (do) kraju Iam wcześniej. Zaprawdę, wiadomym ci jest, (jak) ¹⁰czynić to, co kocha (i) co pochwała pan twój, albowiem spędzasz dzień (i) noc, zastanawiając się, jak uczynić ¹¹to, co kocha, co pochwała (i) co rozkazuje pan twój! Oto Jego Majestat wypełni tve ¹²liczne (i) wyszukane potrzeby dla korzyści syna twego syna na wieki, aby mówili wszyscy ludzie, (gdy) ¹³usłyszą (o) tym, co uczynił dla ciebie Mój Majestat: «Czyż (jest) coś podobnego do tego, co zostało uczynione dla Jedynego Przyjaciela Her-chufa (po tym, jak) ¹⁴powrócił (on) z (kraju) Iam, z powodu czujności, (jaką) się wykazał w czynieniu tego, co kocha, co pochwała (i) co rozkazuje ¹⁵pan jego?»! Przybądź na północ do Rezydencji, natychmiast! Porzuć (wszystko i) przyprowadź ¹⁶owego Pigmeja, który (jest) przy tobie, (a) którego sprowadziłeś z ziemi Mieszkańców Horyzontu, żywego, w dobrym stanie (i) zdrowego, ¹⁷aby tańczył (dla) boga, aby rozweselał serce (i) aby rozbawił serce króla Górnego i Dolnego Egiptu (Nefer-ka-Ra)|¹³¹, oby żył wiecznie! ¹⁸Jeśli wsiądzie (on, będąc) przy tobie, na statek, spraw, (aby) ludzie [war]tościowi byli wokół niego ¹⁹na pokładzie (i) pilnowali, (by nie) wpadł do wody! Jeśli spać [będzie] w nocy, spraw, (aby) ludzie ²⁰wartościowi spali wokół niego w namiocie jego! Zagładaj (do niego) 10 razy w ciągu nocy, (albowiem) ²¹pragnie Mój Majestat ujrzeć owego Pigmeja [bardziej] niżli podarki z Bia (czy) ²²Puntu!¹³² Jeśli przybędziesz do

przez władcę Kusz; W.V. Davies, „Kush in Egypt: a new historical inscription”, *Sudan & Nubia* 7 (2003), 52-54; tenże, „Kouch en Égypte: Une nouvelle inscription historique à El-Kab”, *BSFE* 157 (2003), 38-44. Egipcjanie utrzymywali z nią ożywione kontakty, o czym świadczyć mogą liczne wyprawy do tego kraju urządzone w czasach Starego (P.E. Newberry, „Three Old-Kingdom Travellers to Byblos and Punt”, *JEA* 24 [1938], 182-183), Średniego (L. Bradbury, „Reflections on Travelling to «God's Land» and Punt in the Middle Kingdom”, *Journal of the American Research Center in Egypt* 25 [1988], 127-156) i Nowego Państwa (najsłynniejszą jest bez wątpienia wyprawa zorganizowana przez Hatszepsut z XVIII dynastii, przedstawiona na ścianach Środkowego Portyku Południowego świątyni władczyni w Deir el-Bahari; É. Naville, *The Temple of Deir el-Bahari III*, London 1898, pl. LXVIII-LXXXVI; S. Ratié, *La reine Hatchepsout. Sources et problèmes*, Montepplier 1979 [Orientalia Monspeliensia 1], 139-161; Ch. Desroches-Noblecourt, *La reine mystérieuse Hatshepsout*, Paris 2002, 190-239). Fakt, że Egipcjanie sprowadzali stamtąd liczne cenne towary, zwłaszcza mirrę i kadzidło, sprawiał, iż kraina Punt odgrywała znaczącą rolę w egipskiej religii i ideologii władzy królewskiej; R. Nutz, „Zur ideologischen Verortung von *T3 ntr* und Punt”, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 39 (2009) 281-288.

¹³⁰ Dzed-ka-Ra Izezi był przedostatnim władcą V dynastii. Jego panowanie zapisało się w pamięci Egipcjan jako złoty wiek mądrości i literatury.

¹³¹ Podobnie, jak w poprzednim wypadku, nad królewskim kartuszem i poprzedzającym go tytułem zapisano znak nieba (*pt*).

¹³² Znaczenie toponimu *bj3-pwnt* pozostaje niejasne. Możliwe są trzy interpretacje: chodzi tu albo o dwie osobne nazwy Bia i Punt (z których pierwsza oznacza region półwyspu Synaj), albo o pewną część krainy Punt („Kopalnie Puntu”), albo wreszcie o samodzielną krainę Bia-Punt;

Rezydencji, a Pigmej ten (będzie) przy tobie, ²³żywy, w dobrym stanie (i) zdrowy, to Mój Majestat uczyni dla ciebie więcej, niż zostało uczynione dla Strażnika Pieczęci Boga Ba-ur-Dżededa ²⁴w czasach (Izeziego)|, zgodnie z (pragnieniem), które zagościło w sercu Mego Majestatu, aby ujrzeć owego Pigmeja!”

²⁵Oto przyniesiono rozkazy dla (każdego) władcy nowego miasta, Przyjaciela (i) nadzorcy kapłanów, aby rozkazać pobór zaopatrzenia [z tego, co jest] ²⁶pod jego kontrolą, z każdego magazynu (i) z każdej świątyni, która nie została objęta zwolnieniem¹³³ od tego.

THE TOMB INSCRIPTION OF HER-KHUF AS A MODEL EXAMPLE OF ANCIENT EGYPTIAN BIOGRAPHY OF THE OLD KINGDOM PERIOD

Summary

The article discusses the biography of Her-khuf, who lived during the 4th dynasty, as a model example of ancient Egyptian biographical inscription of the Old Kingdom period. The first part of the text describes the structure of Egyptian biography, presenting its typical elements as well as their functions. The next part describes the most important episodes of Her-khuf's official career as presented in his biography, especially his four expeditions to the Nubian land of Iam organised under Mer-en-Ra Nemty-em-saf and Nefer-ka-Ra Pepy II. Her-khuf's biography contains also one unique element, which is a letter from young Pepy II concerning a Pygmy who was brought by the official to Egypt while returning from his fourth expedition to Iam. The text of the article is followed by first complete Polish translation of the ancient Egyptian text with a historical commentary.

S. Balanda, „The So-Called «Mine of Punt» and Its Location”, *Journal of the American Research Center in Egypt* 42 (2005-2006), 33-36. W niniejszym tłumaczeniu przyjęto interpretację pierwszą. Słowa młodego króla należy rozumieć w ten sposób, że pragnie on ujrzeć Pigmeja bardziej niż wszelkie podarki z najdalszych krańców Północy (Bia) i Południa (Punt).

¹³³ Z czasów Starego Państwa zachowało się wiele dekretów zwalniających wybrane świątynie od wszelkich dodatkowych powinności, zostały one opublikowane w: H. Goedicke, *Königliche Dokumente aus dem Alten Reich* (ÄA 14), Wiesbaden 1967. Wbrew dawniejszym poglądom nie świadczą one wcale o osłabieniu władzy króla na rzecz kleru, gdyż zwolnieniami tymi obejmowane były zazwyczaj świątynie zajmujące się kultem władcy lub jego poprzednika.